

KAZERNE DOSSIN
Holocaust & Menschenrechten

KAZERNE DOSSIN

Holocaust &
Mensenrechten

TIJDSBEELD & PIÈCE MONTÉE
KAZERNE DOSSIN

INHOUD

8 Inleiding

10 MASSA

12 Duitsland, 1918–1940

64 Joods leven in België, 1918–1940

102 MIGRATIE EN VLUCHTEN

— een beschavingstest

106 ANGST

108 België bezet, 1940

116 De Jodenregistratie.

Begin van het einde

146 Roma en Sinti, een aparte
bevolkingsgroep

172 De VJB en het Joodse onderwijs

184 Georganiseerde diefstal

226 Jodenster en verzet

240 U moet zich aanmelden...

250 Razzia's en Jodenjacht

268 Onderduiken

284 Belgisch verzet, Joods verzet

295 Gestolen leven

346 ALS EEN STAAT GAAT
DISCRIMINEREN...

352 DOOD

354 Aktion T4 en 'onwaardig leven'

362 Getto's en massaexecuties

376 Uitroeijing op industriële schaal.
Auschwitz-Birkenau

406 De Dossinkazerne, 28 transporten

450 Leven met een trauma

468 ALS OOK VROUWEN EN KINDEREN
WORDEN GEDOOD...

INLEIDING

In 1942-1944 gebruikten de nazi's de acht-tiende-eeuwse Dossinkazerne in Mechelen als transitgevangenis voor deportaties naar voornamelijk Auschwitz-Birkenau. Meer dan 25.800 Joden, Roma en Sinti werden van hieruit weggevoerd. Slechts 5% van de gedeporteerden keerde levend terug.

Ruim 70 jaar later opent in 2012 *Kazerne Dossin – Memoriaal, Museum en Onderzoekscentrum over Holocaust en Mensenrechten*. Het nieuwe museum bouwt voort op het jarenlange pionierswerk van zijn voorganger, het Joods Museum van Deportatie en Verzet. Het is een intense plaats van herinnering, een unieke 'lieu de mémoire', met een indringende tentoonstelling over de vervolging en deportatie van Joden, Roma en Sinti in België en Noord-Frankrijk, naar een concept van Prof. dr. Herman Van Goethem, de eerste algemeen directeur en conservator van Kazerne Dossin. Aan de hand van drie thema's – 'massa', 'angst' en 'dood' – brengt de tentoonstelling de Belgische casus van de Holocaust, ruim gedocumenteerd en onderzocht, voor een breed publiek en plaatst deze in dialoog met mensenrechten en mensenrechtenschendingen in het

algemeen. Het grote verhaal zoals het te zien is in het Museum wordt nu te boek gesteld in deze indrukwekkend geïllustreerde uitgave.

Als memoriaal is Kazerne Dossin in de eerste plaats een herdenkingsplek voor de meer dan 25.800 Joden, Roma en Sinti die van hieruit gedeporteerd werden. Het gedenken van de slachtoffers op deze bijzondere 'lieu de mémoire' gebeurt op serene wijze in de historische gebouwen van de Dossinkazerne. Het museum tegenover de Dossinkazerne is van de hand van architect bOb Van Reeth en heeft, naast tal van symboliek langs de buitenkant, een indrukwekkende portrettenmuur die over vijf verdiepingen chronologisch aan alle gedeporteerden van de Dossinkazerne een gezicht wil geven. De portretten staan er in dialoog met de permanente tentoonstelling die het verhaal brengt van de raciale vervolging van Joden, Roma en Sinti in België. De aandacht voor de rol en geschiedenis van de daders, slachtoffers en omstanders wordt gekoppeld aan de onderliggende processen van cumulatieve radicalisering en maatschappelijke polarisering. Steeds opnieuw wordt nagegaan hoe het

individu als onderdeel van de groep kan reageren. Achterliggende bedoeling is de bezoeker te attenderen op het fenomeen van de groep, de massa, als sturende factor voor het eigen gedrag. Een inzicht in deze verschijnselen kan helpen het verantwoordelijkheidsbesef aan te scherpen van al wie wordt geconfronteerd met het geweld en de druk van de massa, onder welke vorm ook.

Getuigenissen, foto's, voorwerpen en archiefmateriaal krijgen in het museum over drie volledige verdiepingen alle ruimte via panelen, interactieve schermen, video's en toonkasten. Het verhaal van de Belgische casus van de Holocaust wordt op strategische plaatsen bewust breder opengetrokken, met aandacht voor de hedendaagse processen van migratie, uitsluiting en uitroeiing. Kazerne Dossin hoopt daarmee als unieke plaats van herinnering, en met de permanente tentoonstelling in het bijzonder, mensen te helpen de wereld van toen en vandaag beter te begrijpen en verder betekenis te geven aan mensenrechten, burgerzin en democratische weerbaarheid. Door het bewaren en verder uitdragen van de geschiedenis van de Holocaust in

België én het analyseren van mechanismen van discriminatie, massageweld en genocide willen wij blijvend de slachtoffers van toen gedenken en met kennis uit het verleden de uitdagingen van de wereld van vandaag en morgen aangaan.

Christophe Busch
Veerle Vanden Daelen

Directie Kazerne Dossin

Massa

De kolkende mensenmassa zweept op, begeistert, sleept mee. Je eigen 'ik' verdwijnt. Eén voor allen, allen voor één. Euforie! Extase! De menigte maakt muziek, speelt, viert feest. Ze kan een ongelooflijke kracht ontwikkelen.

De dictatuur gebruikt en stuurt de massa, smeedt ze om tot een machtig politiek projectiel. Allen één achter de Leider. In euforie en extase, trouwe gehoorzaamheid en blinde navolging... De eenheid wordt aangewakkerd door het creëren van een Vijand, door het brandmerken en vervolgen van mensengroepen. Een simplistisch wij-zij-denken kan dan virulent nationalisme uitlokken. Zo kan de massa een destructieve, dodelijke kracht ontwikkelen die niets of niemand ontziet. De leider moedigt aan, zweept op, kijkt toe. Hij gebruikt het wapen van de volksraadpleging, die soms monsterscores oplevert. Ook omdat de media strikt aan banden zijn gelegd en politieke tegenstanders zijn uitgeschakeld.

Gelukkig is de democratie op haar hoede voor de massa. Ze gelooft immers in de vrijheid en gelijkheid van de mens, ze is tegen discriminatie en bepleit solidariteit. Het zijn bouwstenen voor de ideologie van de moderne samenleving, die gegrondvest is op de mensenrechten. In de vrije wereld is de massa dan ook veelkleurig, verscheiden, multicultureel. Het beleid hangt af van wisselende politieke meerderheden. Vanuit overleg en compromis wil de democratie een pluralistische samenleving uitbouwen en versterken.

DUITSLAND, 1918–1940

De Duitse vorstendommen erfden in 843 de Romeinse keizerskroon en lagen als het Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie in het brandpunt van de Europese cultuur. Sinds de negentiende eeuw is Duitsland tevens een industriële grootmacht en dus een hoofdrolspeler.

De politieke eenmaking van Duitsland in 1871 geeft een geweldige impuls aan het nationale gevoel en de Duitse identiteit. Nationalisten cultiveren graag het onderscheid tussen 'wij' en 'zij' en voelen zich zo soms 'beter dan de anderen'. Zo gaat het ook met Duitsland na 1871. Elitair denken en dominantie hebben stevige wortels in de Duitse cultuur. Hoewel de ideeën van vrijheid en gelijkheid de basis vormen van de moderne mensenrechten, nestelen ze zich maar moeilijk in het Duitse politieke systeem.

Duitsland stelt zich offensief op en ontketent in 1914 de Eerste Wereldoorlog. Een opgefokt nationalisme mobiliseert de massa. Ook de moderne technologieën dienen deze oorlog. Die combinatie leidt tot gigantische slachtingen. De oorlog toont aan dat de vijand kan worden uitgeroeid... In de context van een extreem geperverteerd nationalisme wordt in de twintigste eeuw dan ook het ergst denkbare mogelijk: de geïndustrialiseerde genocide.

BOVEN De *Führer* groet een parade van zijn persoonlijke lijfwacht, de 1e divisie *Leibstandarte SS Adolf Hitler*. Berlijn, 30 januari 1937.

Versailles en de Joden

In november 1918 verliest Duitsland de Eerste Wereldoorlog. De nederlaag is onverwacht en totaal. Het Verdrag van Versailles duwt Duitsland in de afgrond. Het land zinkt weg in crisis en armoede. In de chaos ontvlamt een simplistisch rechts nationalisme dat de nederlaag toeschrijft aan communisten en Joden, en dat op wraak zint.

De antisemitische reactie gaat terug op een lange katholieke traditie. Ze gaat gepaard met enge raciale opvattingen en wordt gevoed door de waan van een superieur eigen volk [*Herrenvolk*] tegenover de anderen, de ‘minderwaardigen’ [*Untermenschen*]. Zo vinden sommige Duitsers het extra vernederend wanneer de Fransen bij de bezetting van het Ruhrgebied in 1923 ook zwarten inzetten als soldaten.

LINKS De ‘dolkstootlegende’ schrijft de Duitse nederlaag toe aan een complot van communisten, Joden en republikeinen. Karikatuur in de *Arbeiter Zeitung* (Wenen), 16 maart 1919. **BOVEN** Deze karikatuur uit 1934 suggereert dat Joden niet meevochten in de Eerste Wereldoorlog. Zeer veel Joden in Duitsland hebben echter de Duitse nationaliteit en streden wel mee. **ONDER** *Aan de Duitse moeders! Christelijke en Joodse helden hebben samen gestreden en rusten samen in dezelfde vreemde grond. 12.000 Joden vielen in de strijd!* Pamflet van de Rijksbond van Joodse Frontsoldaten, ca. 1920. **PAGINA'S 16–17** Krijgsgevangenen Duitse soldaten aan het westelijk front, najaar 1918.

Duitsland, 1919: de implosie

Na de nederlaag is Duitsland grondig verdeeld tussen rechts en links. In januari 1919 ontketenen de marxistische spartakisten in Berlijn een linkse opstand. Ze hopen op de steun van de teruggekeerde soldaten, maar net het omgekeerde gebeurt. Paramilitaire vrijkorpsen van oorlogsveteranen helpen het leger bij het neerslaan van de revolutie.

In de chaos komt de Duitse Weimarrepubliek tot stand. Het is een wankele democratie, waarin het links-rechtse geweld aanhoudt. Van 1919 tot 1922 pleegt de rechterzijde 354 politieke moorden, de linkerzijde 22. Het is in dit klimaat van burgeroorlog dat de jonge Adolf Hitler uit het niets op de voorgrond kan treden.

BOVEN & RECHTS Spartakisten tijdens de opstand in Berlijn, 1918-1919. Het leger wordt opgeroepen niet op de betogers te schieten.

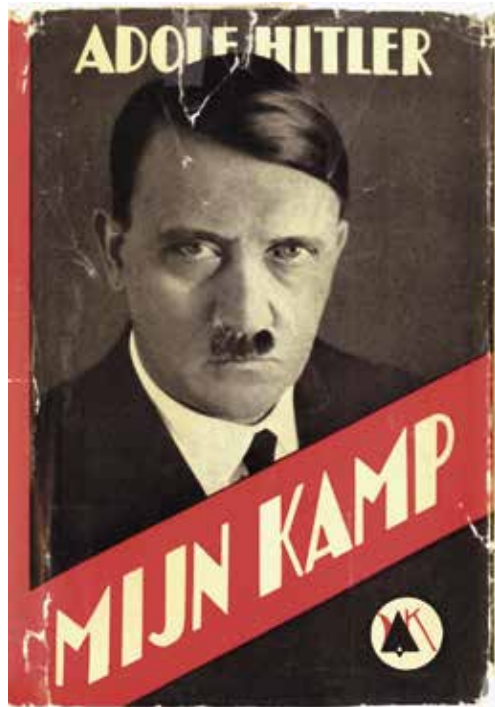
Dromen van een nazistische dictatuur

Hitler leidt vanaf 1921 de kleine *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei* (NSDAP), kortweg de nazipartij. Die propageert een snoeihard rechts nationalisme. De nazi's dromen openlijk van een dictatuur. Centraal staat een agressief vijandbeeld, vooral gericht tegen communisten en Joden. In vlammende toespraken bespeelt Hitler deze thema's.

Een staatsgreep in 1923 mislukt. Hitler belandt in de gevangenis en cultiveert er zijn martelaarschap. Hij schrijft er ook *Mein Kampf*. Daarin kant hij zich resoluut tegen de mensenrechten.

Hitler ziet zich als *Führer* van een Groot-Duitsland en beschouwt het Duitse volk als een superieur arisch ras. De rest van de mensheid bestaat voor hem uit vijanden, met de Joden als de meest geduchte. Hij omschrijft ze als 'raciale tuberculose', een besmettelijke ziekte die de wereld ondermijnt. De idee van hun uitroeiing is in *Mein Kampf* niet meer veraf.

BOVEN Adolf Hitler tijdens zijn poging tot staatsgreep, samen met partij-ideoloog en 'rassen-specialist' Alfred Rosenberg (links), november 1923. **ONDER** Een straatbarricade van de nazi's in 1923. De man met de vlag is Heinrich Himmler, die later als SS-baas de leiding had over de organisatie van de Jodenuitroeiing.

BOVEN De gevangenis van Hitler in Landsberg am Lech, 1923. **LINKS** Tijdens zijn gevangenschap schrijft Hitler de politieke autobiografie *Mein Kampf*. Het boek wordt een groot succes en krijgt spoedig edities in andere talen, zoals hier in het Nederlands: *Mijn Kamp*, Amsterdam, 1926. **PAGINA'S 30–31** De 'Stoottroep Hitler' was een paramilitaire afdeling uit de begintijd van de NSDAP. Na de mislukte staatsgreep werd de NSDAP verboden, maar de partij zou spoedig uit haar as verrijzen.

DE GENERATIE
LAFKAARDS ...
ZAL ... KLAGEN
DAT IK DE HEILIGE
MENSENRECHTEN
SCHEND.
NEEN, DE MENS
HEEFT ÉÉN RECHT ...,
EROVER TE WAKEN
DAT ZIJN BLOED
ZUIVER BLIJFT.

Adolf Hitler, *Mein Kampf*, p. 400

STOSSTRUPP-HITLER
MÜNCHEN

M-4425

Mates Catzaf (1908)
Overlevende

Jacob Cyngiser (1904)
Transport XX-1366 (19-04-1943)
Ontsnapt
Overlevende

Szlama (Simon) Engielszer
(1907)
Geëxecuteerd (06-01-1943)

Charles Pasternak (1916)
Gedetineerd in Dossin
(05-08-1944)
Overlevende

Szmul (Sam) Potasznik
(1909)
Geëxecuteerd (09-09-1943)

Leibke (Léon) Rabinowicz
(1918)
Dodelijk gewond (26-04-1943)
Etterbeek

Moszek Rakower (1907)
Geëxecuteerd (06-01-1943)

Charles Rochman (1913)
Opgepakt
Omgekomen (26-11-1943)
Mauthausen

Maurice Rozenwajg
(1920)
Geëxecuteerd (30-09-1943)

RECHTS Tekening uit de clandestiene *La Libre Belgique* van 15 september 1942. Het blad brengt hulde aan de in het kamp Mauthausen omgekomen Joodse beeldhouwer Maurice Wolf, medeoprichter van de verzetskrant *La Voix des Belges*.
ONDER Oud-Heverlee, 30 juli 1943: aanslag door de Gewapende Partizanen op een trein die door de bezetter werd gebruikt.

Rote Kapelle

Het Sovjet-Russische spionagenetwerk *Rote Kapelle* [het Rode Orkest] wordt opgericht in 1933. Eind jaren 1930 start Leopold Trepper (1904–1982) in België de West-Europese afdeling van het netwerk op. De Belgische tak van de Rote Kapelle wordt in december 1941 door de Duitse bezetter uitgeschakeld. De organisatie is niet Joods, een aantal leden zijn het wel, onder wie Leopold Trepper en Sophie Poznanska (1906–1942), die zich negen maanden na haar arrestatie het leven beneemt om niet te moeten bekennen. Een ander lid, Sarah Goldberg (1921–2003), ontkomt en stapt over naar de Partizanen. In 1943 wordt ze opgepakt en belandt ze, als Joodse, in Auschwitz-Birkenau, waar ze betrokken is bij verzetsactiviteiten. Ze overleeft de oorlog.

Leopold Trepper

Sarah Goldberg

Sophie Poznanska

RECHTS Naoorlogse opsporingsfiche betreffende David De Vries.

David De Vries (1912–1945)

Als voormalig journalist van de socialistische *Volksgazet* is David De Vries tijdens de oorlog verantwoordelijk voor de clandestiene communistische pers in Antwerpen. Hij staat onder meer in voor de verzetskranten *Het Vrije Woord* en *België Vrij*. In 1941 treedt hij toe tot het Onafhankelijkheidsfront, dat aanslagen pleegt op de bezetter. In november 1942 wordt hij gearresteerd door de Gestapo en belandt hij in de hel van Breendonk. Omdat hij Jood is, wordt hij in 1944 naar Auschwitz-Birkenau gedeporteerd. Hij overleeft het kamp en de dodenmarsen, maar sterft kort na zijn bevrijding van uitputting.

HET & VRIJE WOORD

Orgaan der Antwerpsche Federatie van de Vlaamsche Kommunistische Partij

Een nieuwe zegening der Nieuwe Orde: Groot-Antwerpen

Delwaide en zijn kliek, aan de deur

Hoe de heeren het probleem der LOONSAANPASSING hebben opgelost.

Het standpunt der kommunisten aangaande het probleem Groot-Antwerpen, sinds het tijdens de bezetting opgeworpen werd, is klaar en duidelijk omlijnd geworden. Welke ook de praktische voordeelen van een samenbundeling der agglomeratie konden wezen, — wij veroordeelen een autoritair ingrijpen, daar waar langs democratischen weg gemeentebestuurders door het volk waaren aangesteld. De argumenten die de nazi's en hun knechten aanhaalden om hun plannen te verrechtvaardigen, — dat was slechts mooipraterij. Hun eigenlijke drijfveren waren duidelijk: zij wilden een collaboratie-machine vormen dat waarborgen bood, zij wilden de onwillige gemeentebeurders terzijde tellen en slechts dezen behouden die plooibaar genoeg zouden blijken om de nazi-meesters ter wille te zijn.

En nu Groot-Antwerpen een feit geworden is, zal wel niemand meer twifelen aan de bedoelingen die Stadtkommissar DFLIUS heeft nagestreefd. En tegelijkertijd is voor hen die nog twifelden, de rol belicht die zekere heerschappen sedert de bezetting hebben gespeeld. Zij in de eerste plaats verdienen onze belangstelling.

AAN DE SCHANDPAAL!

Wie zijn die heerschappen?

Mr. LEO DELWAIDE, de eeuwige intrigant, die in 't begin van de bezetting reeds het vertrouwen der nazi's wist te winnen en het bij Hitler's genade tot burgemeester heeft gebracht. Hij is nu het hoofd van België's tweede stad, terwijl zijn Brusselsche collega VAN DE MEULEBROUCK in de Duitschen kerker zucht wegens zijn gehechtheid aan de wetten van het Belgische volk.

De «socialisten» MOLTER, WILMS en SCHNEIDER zette ook in het nieuwe kuffeje. Terwijl de arbeiders die hen destijds aan 't bewind brachten en aan wie ze alles verschuldigd zijn, kveveeren van ellende, het ben deze kurieuze «arbeiders» zich tot de gunstelingen van den bezetter gemaakt. Men herzent het cynisch gekonkel van den berekenden dandy Adolf Molter in het druk-gekolporteerde maar door niemand geloofde praatje dat het «socialistisch» drielal... met tegenzin aanvaard heeft. Arme slachtoffers!

De mooie jongen die John Wilms is, heeft bewezen tevens een onbetrouwbare arbeidersvoorman, ook een onwaardige vader te zijn. Zijn zoon immers, Karel Wilms, student in de rechten, is sinds maanden de gevangene der nazi's. Wat te denken van iemand die zich door de beulen van zijn zoon tot dan rang van vertrouweling laat verlieffen! Wat te denken van iemand die — terwijl zijn zoon in de Begijnenstraat zit — zijn benoeming tot schepen met champagne viert!

Dat Alfons Schneider, gewezen burgemeester van Deurne, tot uitverkoranen zou behooren, was al lang te voorzien. Wie immers zond zijn politie af op volkswrouwen die voor brood en aardappelen betoogden? Wie leverde deze vrouwen uit aan het Kriegsgericht? Wie paste in zijn gemeente reeds zekere jodenwetten toe, voordat ze door de nazi's uitgevaardigd waren? Dat deed de bollenbakker Fons Schneider, deze Noske-in-miniatuur!

Dat de «liberaal» SOMERS deel uitmaakt van het kolleje zal ook wel niemand verbaasd hebben. Deze aannemer van bouwwerken heeft immers altijd op het standpunt gestaan dat «zaken zaken zijn». En dat hij, evenals de andere schepenen, deze maal een winstgevend zaakje aan de hand heeft, zullen we straks aan het licht brengen.

En ook kan het geen verwondering gebaard hebben dat onder de nieuwe schepenen zich menschen bevinden als:

P. SEGERS, die het aan zijn «katholiek» hart niet komen laat dat priesters in concentratiekampen opgesloten zitten en dat het bezit van christelijke vakbonden door de nazi's werd geroofd;

L. VAN BEVEREN, advocaat van vuile zaakjes, die het destijds dank zij de fascistische konzentratie, tot burgemeester van Borgerhout bracht;

VAN TICHEL, die als burgemeester van Merksem onlangs nog betrokken was in een meer dan troebel ravitailleringszaak die in den doofpot is... tot na de bezetting.

(Vervolgt blz. 2)

BELGES ! QUE VOUS SOYEZ
PRO OU ANTI-SEMITES

Souvenez-vous que les Juifs sont les victimes
des boches.

Marquez-leur votre sympathie !

Saluez-les au passage !

Cédez-leur la place dans les trams !

Protestez contre les mesures barbares prises à
leur égard !

Cela fera enrager les boches !!!

LINKS Een nummer van De Vries' clandestiene Antwerpse krant waarin het collaboratiebeleid van burgemeester Delwaide op de korrel wordt genomen. BOVEN De drukkerij van de clandestiene *La Libre Belgique* tijdens de bezetting in 1944. ONDER Een nieuwe 'cultuuruiting' der Nazis. *De Jodenster. België Vrij*, juli 1942. — *Bied weerstand aan de bezetter en val hun handlangers aan! Le Drapeau Rouge*, nr. 35. — BELGEN! OF JULLIE NU PRO- OF ANTISEMIET ZIJN zijn *Denk eraan dat de Joden de slachtoffers zijn van de moffen* [Duitsers]. *Toon hun uw sympathie! Groet hen in het voorbijgaan! Sta uw plaats af in de trams! Protesteer tegen de barbaarse maatregelen waarvan zij het slachtoffer zijn! Dat zal de moffen razend maken!* Deze oproep verscheen op 1 augustus 1942 in de clandestiene *La Libre Belgique*.

VIER KAMERADEN

Op 28 December hebben drie leden van de Antwerpsche Federatie der Kommunistische Partij met hun leven getuigenis afgelegd van hun gehechtheid aan de zaak van 's lands bevrijding.

Dien dag hebben John DE RENTY, Louis LEENAERTS en VAN DE WALLE, — fier en met gebalden vuist, — voor het executiepeloton gestaan en heeft over het binnenplein van het fort, vóórdat de geweren spraken, DE RENTY'S stem gegalmd: «LEVE HET VRIJE BELGIË! LEVE DE KOMMUNISTISCHE PARTIJ!»

Zes weken later zijn zij in den heldendood gevolgd door hun kameraad NYKEERS (NICAISE), gelijk met hen aangehouden, gelijk met hen veroordeeld, doch wiens terechtstelling door de nazi's steeds weer uitgesteld werd omdat ze hoopten hen aan 't spreken te krijgen in ruil voor genade. Doch als waardige kommunist heeft NYKEERS gewelgd zijn leven al te koop te zetten de gevangenschap van andere kameraden en de verzwakking van de Partij. Over zijn laatste oogentlikken hebben ons nog geen bijzonderheden bereikt, doch in onze gedachten zien we dien kranigen kameraad even fier en waardig den dood ingaan als JOHN en zijn MAKKERS.

In deze vier vermoorde kameraden hebben de arbeiders waardevolle verdedigers van hun klasse en hun volk verloren. Nooit zullen zij vergeten hoe de metaalbewerker DE RENTY, bestuurslid van het syndikaat, steeds voor hun belangen in de bres heeft gestaan; hoe hij alles wat vels menschen aan het leven bindt heeft prijsgegeven om tegenover zijn klasse te vervullen wat hij zijn PLICHT noemde; hoe hij voor het uitgebuide volk aktief opkwam in de volkskomitees en als federaal sekretaris van de Partij tal van verzetsakties organiseerde.

Nooit zullen de arbeiders vergeten hoe Louis LEENAERTS na de aankondiging van zijn broeder (het thans te Oraniënburg opgesloten kommunistisch gemeenteraadslid van Hoboken) zich volledig aan den strijd gegeven heeft, eenvoudig verklaarend: «IK VECHT VOORTAAN VOOR TWEE».

Nooit zullen de arbeiders het prachtige voorbeeld vergeten van den gewezen sociaal-demokratischen militant VAN DE WALLE die, walgend van het verraad zijner leiders, in deze gevaarvolle periode de rangen van de Kommunistische Partij kwam versterken.

En ook NYKEERS, die sterke kerel die de bezielende kracht was van het volkskomitee van den SEEFHOEK, zal steeds een ereplaats blijven bekleden in de herinnering der arbeiders.

(Vervolgt blz. 2)

VERSLAG

Op 15.8.1942 ongeveer te 'Souras' heeft **BOUWIER, Mo-**
 see, geboren te Amsterdam (den 18.6.1874, zonder be-
 roep, wonende te Antwerpen, Lentestraat, 16, aldare ge-
 den. Hij werd overgebracht naar het St. Kraamersgasthuis
 waar hij ter verpleging bleef.

Op 15.8.1942 ongeveer te 'Souras' viel **GELMAN, Samuel**
 geboren te Marink, den 29.11.1890, diamantbewerker, wonende
 de 'semprikstraat, 17 te Antwerpen, op den openbaren
 weg der Lentestraat in beswijming. Overgebracht naar
 het St. Kraamersgasthuis, werd aldare de dood vastge-
 steld. Aldare werd hij overgebracht naar het Stedelijk
 Beerdhuis der Korte Dijkstraat.

Deze feiten gebeurden tijdens het in hechtenis nemen
 der Joden op bevel der Sicherheitspolizei.

Antwerpen, den 15 Augustus 1942.
 De Adjunct-Politiecommissaris
HOLY, François

Antwerpen, den 2 November 1942

Aan den Heer
 Burgemeester

STAD ANTWERPEN
 POLITIE
 No. 5011942
 Afdeling Politie
 No. 1122

Ondergetekende, **Blaszyk, Leonardus**
 geboren te Antwerpen, den 26 Juni 1886,
 Hoofdagent van politie, gekocht aan de
 6 Rijk, in dienst sedert 28 Februari 1919,
 heeft de eer te bevelen te verzaken,
 het getuigenisch onderzoek te willen
 instellen van zijn afzetting, op datum
 van 4 Maart 1942, althans het voortzetten
 er van verbonden te willen worden.

Mag hij tensien een wij zijn, zijn van
 laren verloop en uitkomsten en bij te ver-
 laren ten getalle van 47, dewelke verboden
 werden tusschen 10 Mei 1940 en 31 Augustus 1942

Hopende, gerichte Heer Burgemeester
 een gunstig antwoord te bekomen een bidd
 bij te zijn welgemeenden dank aan.

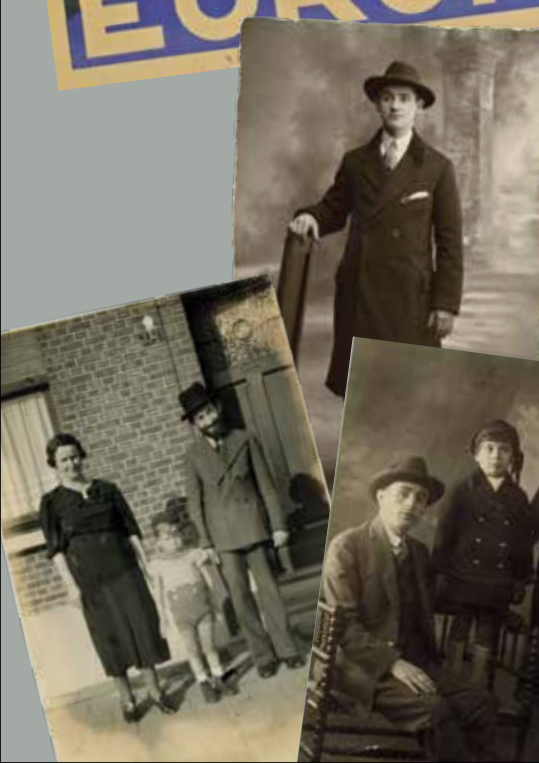
Uw dienaar
L. Blaszyk

POLITIE
 60 Wijk.

VERSLAG
 van den Heer Hoofdpolitiecommissaris.

Nr.	Naam	Adres	Opmerkingen
030.	Elsie	St. 1. 5. 20	✓
031.	Abraham	St. 1. 5. 20	✓
032.	Elsie	St. 1. 5. 20	✓
033.	Abraham	St. 1. 5. 20	✓
034.	Elsie	St. 1. 5. 20	✓
035.	Abraham	St. 1. 5. 20	✓
036.	Elsie	St. 1. 5. 20	✓
037.	Abraham	St. 1. 5. 20	✓
038.	Elsie	St. 1. 5. 20	✓
039.	Abraham	St. 1. 5. 20	✓
040.	Elsie	St. 1. 5. 20	✓

Handwritten notes in blue ink:
 Opgevoerd na HANCOCKSON, Tante
 op 20. 11. 42
 Opgevoerd na HANCOCKSON, Tante
 op 20. 11. 42
 Opgevoerd na HANCOCKSON, Tante
 op 20. 11. 42

Gestolen leven

Kazerne Dossin brengt een reeks verhalen over het dagelijkse leven van de Joden in België na hun registratie in het najaar van 1940. Een eerste deel van deze verhalen gaat over de Joden-discriminatie in 1941-1942. Duitse verordeningen isoleren de Joden steeds meer. Joodse bedrijven en bedrijfjes moeten sluiten, de armoede neemt sterk toe. In deze fase werken de Belgische overheden gewillig mee.

In het tweede deel van de verhalen staat de zomer van 1942 centraal. Eerst worden Joden verplicht de smadelijke Jodenster te dragen, daarna moeten duizenden van hen zich melden in de Dossinkazerne. Tegelijk worden mensen opgepakt, en er komen razzia's. De Joden zijn radeloos, in paniek. Hoe reageren de Belgische overheden? In Brussel weigeren de burgemeesters mee te werken aan arrestaties. In Antwerpen wordt de politie wel ingeschakeld. Daar moeten de agenten elk voor zich uitmaken hoe ver ze zullen gaan.

De laatste verhalen gaan over de Jodenjacht vanaf de herfst van 1942. Wat kan je doen als Jood? Hoe onderduiken? Kan je je kind te vondeling leggen? Sommigen stappen in wanhoop uit het leven. Intussen slaan Duitse politiediensten en Belgische verklikkers genadeloos toe.

Baas in eigen winkel

In oktober 1940 worden Joodse ondernemers verplicht hun bedrijven te registreren. Zo ook de uit Duitsland geëmigreerde Oekraïener Mayer Stern.

Mayer woont nog niet zo lang in België. Hij is Duitsland ontvlucht na de machtsovername door de nazi's in 1933. In Ukkel richt hij parfumerie 'Le Cosmétique' op, een bedrijf dat – naar zijn eigen woorden – van nationaal belang is voor België. Om een permanente verblijfsvergunning los te krijgen, verklaart Mayer zelfs dat hij een crème heeft ontwikkeld die kan concurreren met de wereldberoemde huidcrème van Nivea!

In 1936 arriveren Mayers vrouw en kinderen in België, maar amper drie jaar later gaat 'Le Cosmétique' failliet. Stern begint een nieuwe zaak in Jette: 'Parfumerie Astre'. Het is die onderneming die hij in 1940 moet registreren. Of laten registreren, want de gemeente Jette heeft er geen vertrouwen in dat de Joden hun plichten zullen nakomen. De registratie wordt dan ook in handen gelegd van de wijkagenten, die zich zorgvuldig van hun taak kwijten.

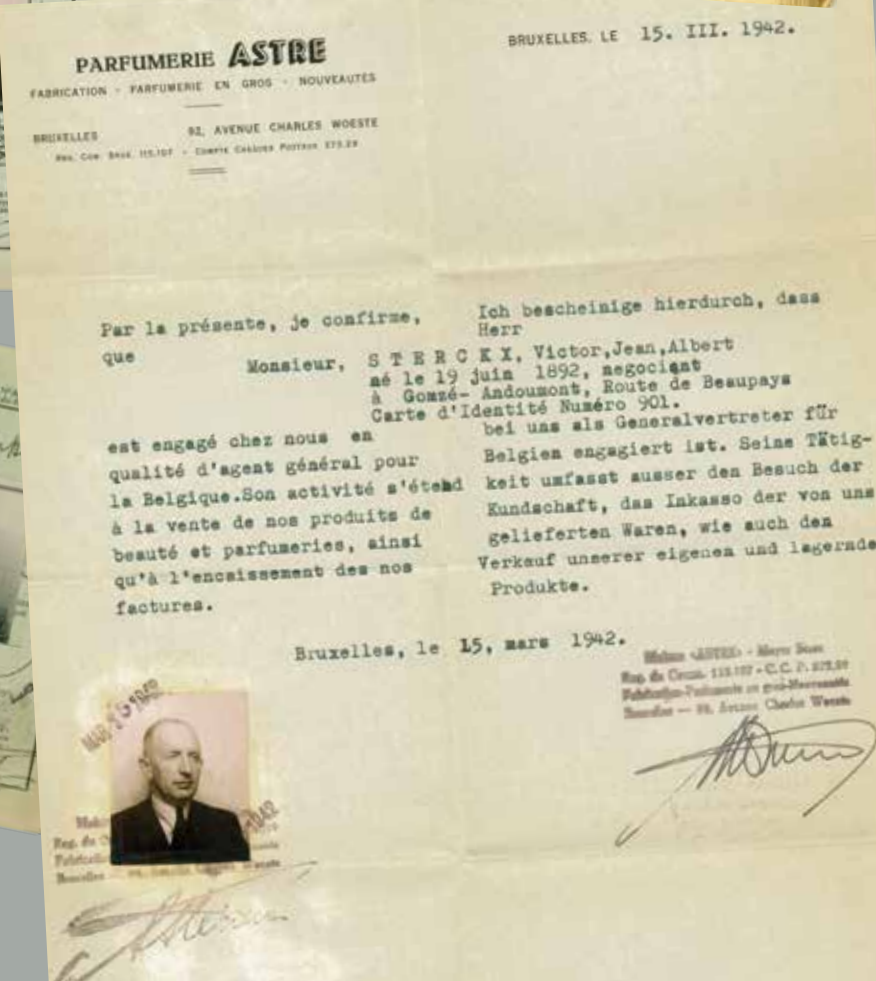
'Parfumerie Astre' staat dus geregistreerd, maar het gaat de familie Stern niet voor de wind. In 1942 besluiten ze onder te duiken om te ontsnappen aan de razzia's, arrestaties en tewerkstellingsbevelen. Voor de gemeente Jette zijn ze 'parti sans laisser d'adresse', vertrokken zonder adres

achter te laten. Maar niet veel later duiken ze opnieuw op. Of liever: duiken ze op met een andere identiteit. Mayer heeft valse identiteitsbewijzen laten maken en gaat voortaan door het leven als Victor Sterckx. Hij stelt voor zijn alter ego een tewerkstellingsbewijs voor de parfumerie op. De fictieve Sterckx is nu in dienst bij de verdwenen Stern.

Maar ondanks de vindingrijkheid van Mayer, loopt de familie in januari 1944 tegen de lamp. Deportatie is onvermijdelijk. Dochter Beata, achttien als haar familie wordt weggevoerd, is de enige die de oorlog overleeft. Zij weet te vluchten wanneer de familie wordt opgepakt en duikt onder.

XIII. Transport.

N°	Noms	Date	Profession	Stat.	Observations
X 703.	Stern <i>Sylvia Lachs</i> Mayer Flora Stryj	19. 6. 34	Parfumeur	H stl.	
V 704.	Stern - Lachs <i>Sylvia</i> Flora STERN, Anger, Warschau	26. 4. 39	Hausfrau	F stl.	
X 705.	Stern Norbert	5. 6. 33	Musiker	H stl.	
X 706.	Siwiek <i>Sylvia</i> Isaak FETER, Jette	25. 4. 39	Schneider	H stl.	
X 707.	Siwiek - Elter <i>Sylvia</i> Jette SINEK, Jette	8. 7. 39	Schneiderin	F stl.	
V 708.	Richter Isaak <i>Sylvia</i>	5. 7. 39	Handelsagent	H stl.	
V 709.	Reidman-Kleinmann <i>Paul</i> Jeannette <i>de Tervin</i> Léonie REIDMANN, Jette	19. 12. 06	ohne beruf	F stl.	
Q 710.	Feldmann P. Bernard	20. 6. 39	Schueler	G stl.	

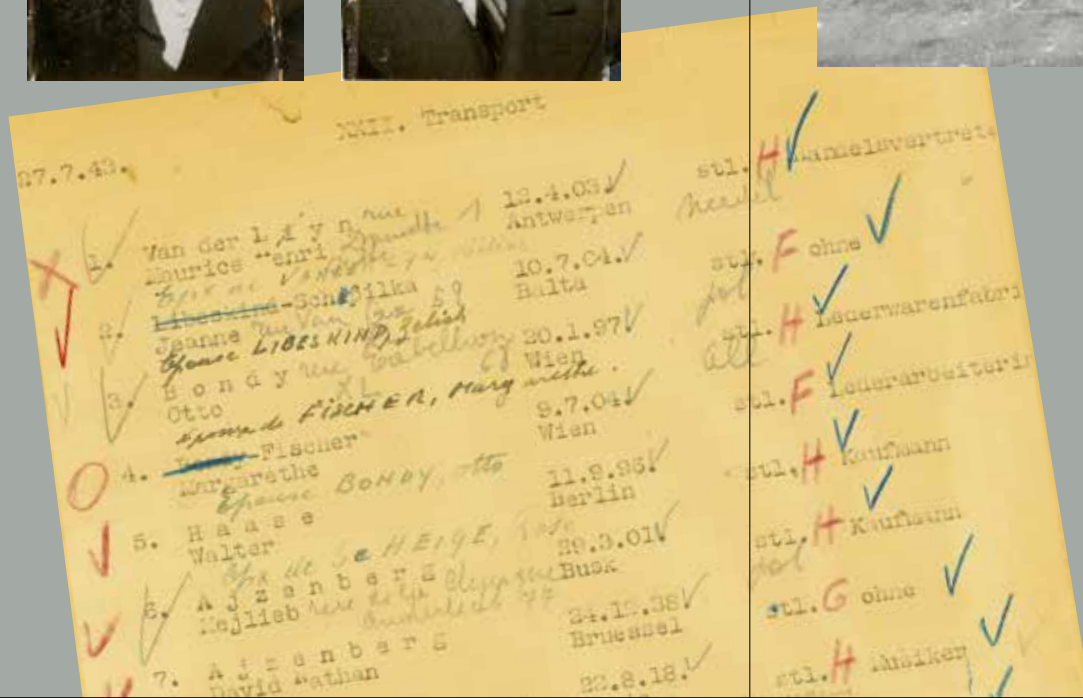
Het 'Joodse complot'

Bij het begin van de oorlog, in mei 1940, beschouwt de Belgische overheid alle Duitsers in België als verdacht. Alle Duitsers, dus ook de Joodse Duitsers. Zo komt het dat ook Otto Bondy naar een detentiekamp in Zuid-Frankrijk wordt weggevoerd. Otto is Joods en Oostenrijker en dus iemand uit het Groot-Duitse rijk. Hij woont met zijn vrouw en kinderen in Brussel en het is naar Brussel dat hij terugkeert als hij enkele maanden na zijn arrestatie uit het kamp kan ontsnappen.

De familie Bondy gedraagt zich volgens het boekje, leeft volgens de regels die de Duitsers aan de Joden opleggen. Alle gezinsleden laten zich registreren in het Jodenregister en dragen de Jodenster. Maar Otto protesteert op een andere manier. De Duitse propagandamachine draait op volle toeren en op affiches worden de Joden met zonden beladen en beschuldigd van alles wat slecht is. Ze azen zogezegd op de wereldheerschappij en smeden daartoe een complot met de Britten en de Russen. Otto Bondy ziet zo'n poster hangen en neemt er een foto van. Op de voorgrond plaatst hij fijntjes zijn twee jonge kinderen, Walter en Liesl. Het contrast tussen de agressieve affiche en de pakkende onschuld van de kinderen kan niet groter zijn.

Otto en zijn vrouw Margarethe proberen voor hun kinderen de Belgische nationaliteit te krijgen, omdat Belgische Joden aanvankelijk meer met rust worden gelaten. Maar dat lukt niet, en als het gezin in 1942 een oproep krijgt voor dwangarbeid, huren ze een pand en duiken ze onder.

Een jaar lang leven ze verscholen achter de gesloten luiken van een leegstaande winkel. Als hun huisbaas ontdekt wie zich schuilhoudt in zijn pand, verhuizen ze. Het duurt niet lang voor Otto en Margarethe op hun nieuwe adres worden opgepakt. De kinderen zijn op dat moment niet thuis. Liesl vindt onderdak in een kloosterschool in Waterloo, Walter houdt zich schuil in een boerderij aan de Franse grens. Beiden overleven ze de oorlog, maar hun ouders zien ze nooit meer terug. Het enige wat Otto Bondy en Margarethe Fischer achterlaten, is een klein koffer-tje, een zakhorloge en twee oorbellen.

ALS EEN STAAT GAAT DISCRIMINEREN...

Democratie staat voor gelijkheid en pluralisme. Ze gelooft in het individu en is op haar hoede voor de massa. Wat is dat ook, de 'volkswil'? Leve de veelheid aan opinies! Stromingen, opinies, groepen zijn nodig, maar ze houden ook gevaren in: de kans op extatische verblinding, de angst voor een afwijkende mening, het risico te worden meegesleept ... Wees op je hoede voor groepsdruk!

Als de staat de massa wil bespelen, dan kan het levensgevaarlijk worden. In de twintigste eeuw hebben heel wat landen een officieel beleid van 'rassen-discriminatie' gevoerd en hele bevolkingsgroepen openlijk minderwaardig verklaard. Zo hebben Zuid-Afrika en de Verenigde Staten na 1945 nog jarenlang kleurlingen gediscrimineerd. Dan is het niet verwonderlijk dat soms, als de nood hoog is, de massa zich op die weerloze slachtoffers stort. Kapotslaan en plunderen, mishandelen en moorden... de toeschouwers lijken het soms zelfs leuk te vinden. Lachen bij de *Kristallnacht!* Lachen bij een lynchpartij!

De lokale overheden kijken onthutst toe, overrompeld door dit 'wilde' geweld. Maar misschien knijpen ze ook graag een oogje dicht, moedigen ze het zelfs aan. Wat

bijvoorbeeld te denken over de beginjaren van de Belgische kolonie?

CONGO EN DE KOLONISATIE

Tussen 1885 en 1908 is koning Leopold II Soevereine Vorst over de Vrijstaat Congo. Onder zijn verantwoordelijkheid wordt dit immense gebied ontgonnen en getransformeerd tot een wingewest, vooral gericht op rubber en ivoor. Misleidende contracten maken de zwarte bevolking geheel afhankelijk van de *Force Publique*, de blanke politiemacht, en van de handelsmaatschappijen met hun *privémilities*. Ze treden genadeloos op wanneer de bevolking de opgelegde productiequota niet haalt of in opstand komt. Zweepslagen met de beruchte *chicotte*, gemaakt van nijlpaardleder, en het afhakken van ledematen worden gewone praktijken en zijn soms ook de opstap tot regelrechte moordpartijen.

Geschat wordt dat door de blanke aanwezigheid in deze periode het aantal inwoners in Congo met circa 10 miljoen daalt. Dit is onder meer het gevolg van mishandeling, uitputting door slavenarbeid, hongersnood en denataliteit.

BOVEN Congo, mei 1904. Congolese rubberslaven houden de afgehakte handen vast van twee arbeiders die zijn omgebracht door gardes van een rubbercompagnie.

LINKS Kinderen staan achter de prikkeldraad die hun stadsgebied Moroka van de rest van Soweto afsluit. RECHTS Het strand bij Capetown, gebied voorbehouden voor blanken.

ZUID-AFRIKA, DE APARTHEID

Vanaf 1948 voert Zuid-Afrika een officieel systeem van rassendiscriminatie in, de Apartheid. Deze ideologie en staatsleer vertoont gelijkenissen met de Jodendiscriminatie in nazi-Duitsland vanaf 1933, onder meer door de rassenregistratie, een verbod op 'rasgemengde'

huwelijken met blanken, en aparte (minderwaardige) woongebieden voor zwarten en kleurlingen. De betere banen zijn voorbehouden voor de blanken. In de openbare ruimten zoals parken, horecazaken, stations en ziekenhuizen zoals ook in het openbaar vervoer geldt een strikte rassenscheiding – voor de blanken steeds de

beste plaatsen, het beste deel. De zwarten en kleurlingen moeten in het bezit zijn van een pasje als ze hun gebied verlaten, zo niet worden ze gearresteerd. Het aanvankelijk vreedzame protest tegen de Apartheid slaat in de jaren 1960 om in gewapende strijd, met onder meer het ANC, de grootste politieke organisatie van zwarten. In 1964 worden leiders van het

ANC onder wie Nelson Mandela tot zware straffen veroordeeld. Na een bloedig onderdrukte opstand in Soweto in 1976 neemt het internationale isolement van Zuid-Afrika sterk toe. In 1990 wordt Mandela vrijgelaten en stapt Zuid-Afrika op vreedzame wijze af van het systeem van de Apartheid.

RAVENSBRÜCK / BUCHENWALD

13/12/1943

VERTREK UIT DOSSIN: 132

OVERLEVENDEN IN RAVENSBRÜCK: 44

OVERLEVENDEN IN BUCHENWALD: 30

BERGEN-BELSEN

19/04/1944

VERTREK UIT DOSSIN: 14

OVERLEVENDEN: 4

VITTEL

23/02/1944 EN 20/06/1944

VERTREK UIT DOSSIN: 72

OVERLEVENDEN: 66

Suzanne Algazi
(Smyrna 1895)

Overlevende
Ravensbrück / Buchenwald

Fortunée Ariel
(Antwerpen 1926)

Overlevende
Ravensbrück / Buchenwald

Lajos Bratman
(Budapest 1912)

Overlevende
Ravensbrück / Buchenwald

Menachem Niego
(Edirne 1923)

Overlevende
Ravensbrück / Buchenwald

Cäcelie Wunder
(Wien 1920)

Overlevende Bergen-Belsen

Thibaud-Tibor Hadl
(Rakosszentmihaly 1911)

Omgekomen in Bergen-Belsen

Henri Moïse Behar
(Salonika 1887)

Overlevende Vittel

Flora Blumche Florsheim
(Hamburg 1891)

Overlevende Vittel

LEVEN MET EEN TRAUMA

Voor de ondergedoken Joden in België is de Bevrijding in september 1944 geen feest. Wanhopig wachten ze de terugkeer af van gedeporteerde familieleden. In 1945 blijkt dat amper één op twintig het heeft overleefd. Het psychologische trauma onder de Joden is verpletterend. In die periode wordt algemeen aanvaard dat je je leed het best verwerkt door er niet meer over te praten. Er is ook haast niemand die naar je kan luisteren. Maar hoe kan je nog in het leven staan als je hele familie dood is? Hoe een nieuw leven beginnen?

Op de Belgische Staat hoeven de slachtoffers alvast niet te rekenen. De meeste Joden zijn buitenlanders en hebben daardoor niet dezelfde rechten als de Belgische oorlogsslachtoffers. Wel staan de overheden klaar om achterstallige belastingen voor de periode 1942-1944 in te vorderen. Ook moeten slachtoffers procederen om hun bezittingen terug te krijgen, als die er tenminste nog zijn. Om opnieuw te beginnen, kijken velen dan ook uit, bijvoorbeeld naar de Verenigde Staten, of naar de staat Israël, die in 1948 wordt opgericht.

Sommigen gaan ten onder aan het trauma. Anderen hebben ermee leren leven, hebben zich opgetrokken aan een project, aan een relatie, aan nieuw leven.

RECHTS Van de vijf kinderen van het gezin Löwenwirth-Nagorth uit Antwerpen overleven drie de deportatie niet: Hermine (*Irshava, Oekraïne, 1924) en de tweeling Irène en Adolf (*Irshava, 1926). Ook hun vader komt om. **ONDER** De familie Steinfeld (Szteinfeld) uit Antwerpen, ca. 1930. De foto is representatief voor het orthodoxe milieu te Antwerpen in die periode. Minstens zes mensen uit dit gezelschap komen om tijdens de oorlog. Achterste rij: Zeldá Steinfeld (links; gedeporteerd uit Polen) en haar zwager Leiser Gutwirth (wellicht gedeporteerd vanuit Frankrijk); middelste rij: Mordka Steinfeld (links; Transport XII) en Laja Steinfeld-Dobrzinsky (Transport XIII); vooraan: Josel Steinfeld (links; Transport XVII) en Icek Steinfeld (Transport XIII).

BOVEN Bevrijding van Brussel, 4 september 1944. Foto van David Isboutsy, die in 1941 uit België vlucht en bij de Bevrijding Brussel binnentrekt met de Brigade Piron. In 1946 zal hij emigreren naar het Britse mandaatgebied Palestina, het latere Israël.

Het land is bevrijd;
de mensen rennen de
straat op – uitzinnig van
vreugde; er wordt gehuild,
gelachen, gezongen;
iedereen omhelst elkaar,
het is echt feest; ... ik voel
nog geen bevrijding;
ik ben ongelukkig en
terneergedrukt, ... mijn
naasten zijn nog in
het kamp. ... ik dool in
de straten, weet niet
waarheen, mijn hart
bloedt; de Bevrijding
is niet voor mij bedoeld.

Léon Gronowski, notitieboekje, 03-09-1944